

**Пам'яті Віктора Володимировича Дмитрука,
доцента кафедри світової літератури
Львівського національного університету імені Івана Франка**

УДК 821.111(73)-31.09“17/19”

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fpl.2024.137.4506>

**ДОНКІХОТІВСЬКА ТРАДИЦІЯ
В АМЕРИКАНСЬКОМУ РОМАНІ**

Віктор Дмитрук

Стаття літературознавця-американіста, відомого перекладача, доцента кафедри світової літератури Дмитрука В. В. (1945–2024) окреслює важливу закономірність розвитку американської літератури – її прилучення до “вічно живої” сервантесівської традиції. Дослідник наголошує на об'ємності цієї проблематики, тому зосереджує свою увагу на одному яскравому аспекті цієї традиції, а саме – на заснованому Сервантесом прийомі парності персонажів і його використанні американськими романістами. Ця художня практика простежена від роману кінця XVIII ст. (Hugh Henry Breckenridge, “Modern Chivalry: Containing the Adventures of Captain John Farrago and Teague O'Regan, Hisservant”, 1792), у романах про Тома Сойєра і Гека Фінна Марка Твена (Mark Twain, “The Adventures of Tom Sawyer”, “Adventures of Huckleberry Finn”, 1876–1884), у новелах Джека Лондона (Jack London, “Smoke Bellew”, 1912), аж до роману XX ст. “Теофіл Норт” Торнтона Вайлдера (Thornton Niven Wilder, “Theophilus North”, 1973). На цих прикладах відзначено також відмінності у зверненні американських романістів до прийому парності персонажів.

Ключові слова: сервантесівська традиція, роман, парні персонажі, література США.

Уже сам тільки факт, що “Дон Кіхот” належав до улюблених творів Х. Г. Брекєнріджа, В. Ірвінга, Г. Мелвілла, Марка Твена, В. Д. Гоуелса, Дж. Лондона, В. Фолкнера, Томаса Вулфа (якщо обмежитися лише цими іменами), дає підстави твердити, що прилучення до сервантесівського джерела, засвоєння і використання американськими письменниками творчих відкриттів автора “Дон Кіхота” спостерігається впродовж усього періоду розвитку американської літератури.

Для літератури США дослідження цієї проблематики є особливо важливим: адже становлення і розвиток її значною мірою відбувалися за рахунок засвоєння європейської традиції, отже, вивчення того, що саме засвоювалось і яким чином засвоєне модифікувалось і переосмислювалось, сприятиме усвідомленню і з'ясуванню національної специфіки літератури.

Донкіхотська традиція є, безперечно, однією з найстійкіших в літературі США. Навіть багато сьогоднішніх новацій, особливо в літературі постмодернізму, у витоках своїх часто мають художні відкриття Сервантеса: і надзвичайна ускладненість структури

образу автора, і максимальне зменшення дистанції між читачем і твором аж до прямого втягання читача в орбіту твору і залучення його до самого процесу творення, і процес творення реальності персонажів самими персонажами, коли вирішальної ролі набуває ігровий принцип, і ще багато всього, що сьогодні характеризує постмодерністську літературу – своїм корінням сягає “Дон Кіхота” і заслуговує на те, щоб стати темою окремого дослідження.

Так само заслуговує окремого дослідження і проблема структурно-композиційних особливостей “Дон Кіхота” щодо засвоєння і використання їх американськими письменниками різних часів. Адже саме з приводу “Дон Кіхота” один із корифеїв американського реалізму Вільям Дін Гуеллс писав в одній зі статей: “Я вважаю, що вільний і простий задум роману, коли подія слідує за подією без сковуючих рамок інтриги і все природно витікає з характерів і умов, є вищою формою художнього твору. І я гадаю, що якщо в нас коли-небудь буде великий американський роман, він має бути створений в цьому широкому і шляхетному плані” [3, с. 21]. Важко сказати, чи вже створений “великий американський роман”, але достатньо згадати імена Х. Г. Брекенріджа, Г. Мелвілла, Г. Торо, Марка Твена, Дж. Лондона, Дж. Дос Пассоса, Дж. Стейнбека, Т. Вайлдера, Дж. Д. Селінджера, Дж. Керуака, К. Воннегута та ін., щоби стверджувати, наскільки органічною для американської літератури стала саме така “вільна і проста” форма, що ґрунтується найчастіше на *мотиві дороги*. А витоки знову сервантесівські, і знов-таки – це лише один з аспектів прилучення до донкіхотівської традиції.

Коротка розвідка не дає змоги не тільки висвітлити, але навіть поставити проблему в усій її повноті. У дослідницькій літературі проте чинилися такі спроби [2]. Зібрано часто цікавий матеріал, зроблено ряд влучних спостережень, проте, можливо, саме об’ємність поставленого завдання стала причиною того, що досі немає його концептуального висвітлення, а в низці випадків аналіз зводиться до простої констатації того, що американські письменники знали творчість Сервантеса.

У пропонованій розвідці обмежимося детальнішим розглядом лише одного з аспектів цієї широкої проблеми: засвоєнням і використанням американськими письменниками одного з художніх прийомів, уведених у літературу Сервантесом – прийому парності героїв, коли двоє персонажів, поєднаних нібито за контрастом, насправді становлять діалектичну єдність. Прийом цей надзвичайно охоче використовувався в американській літературі впродовж усього часу її розвитку.

Перше відверте звернення до цього прийому відбулося ще в кінці XVIII ст. в одному із перших американських романів – “Сучасне рицарство, або Пригоди капітана Джона Фарраго і Тіга О’Рігана, його слуги” Х. Г. Брекенріджа. В романі можна простежити різні впливи, але основа його настільки сервантесівська, що дала навіть підстави окремим коментаторам розглядати його як пародію на “Дон Кіхота”. Вочевидь, слід говорити не про пародію, а про відверте і акцентоване наслідування “Дон Кіхота”, про звернення до добре знаної читачам літературної моделі.

Саме опора на добре знану модель дала Брекенріджу можливість певним чином модифікувати її, підкоривши вирішенню власної авторської мети. Обумовивши і провівши відповідність: Фарраго-Дон Кіхот, Тіг О’Ріган-Санчо Панса, Брекенрідж у розвитку сюжету повністю поміняв ролі персонажів: Фарраго – носій просвіченого

розуму і просвітницької моральної норми – не міг стати об’єктом глузувань і сатиричного осміяння, він наділений здоровими почуттями, тверезістю суджень, тобто виконує санчопансівську роль. Рисами ж донкіхотства наділений слуга Тіг О’Ріган, в якого уявлення про світ і про свою роль в ньому явно не узгоджуються з дійсним станом речей. Капітану Фарраго постійно доводиться втримувати цього “Дон Кіхота навпаки” від усіяких афер та надуживань, відповідно відкоментовуючи у душі просвітницького раціоналізму ті життєві явища, які послужили причиною екстравагантій Тіга О’Рігана.

Роман як історія з певним сюжетом тримається у Брекенріджа саме на взаємопов’язаності і діалектичній єдності пари головних героїв. І цікаво, що, зруйнувавши пізніше цю єдність, розлучивши героїв, Брекенрідж – свідомо чи несвідомо – вбив роман, перетворивши його в серію окремих есе, бо цілість роману зумовлювалася саме парністю героїв.

Роман Брекенріджа став класикою американської літератури, а прийом парності героїв міцно увійшов у національну літературну традицію, оскільки виявився для неї надзвичайно органічним, дозволивши оприявнити найпоказовіші і часто контрастні риси, своєрідні дві сторони американського національного характеру.

Американський національний характер визначили дві складові: ідеальна і прагматична. Ідеальна складова згодом трансформувалася у те, що дістало назву “американська мрія” і яку Вільям Фолкнер свого часу визначив так: “Була американська мрія – земне святилище для людини-одинака... Мрія, що зливалася в єдиному звучанні голосів чоловіків і жінок: «Ми створили нову землю, де кожна індивідуальна особистість матиме невід’ємне право індивідуального достоїнства і свободи, що ґрунтується на індивідуальній мужності, чесній праці і взаємній відповідальності»” [1, с. 33].

Пуритани-переселенці вирушали в XVII ст. в Америку з наміром заснувати істинне царство Боже на землі. Багатства і простори нових земель усім обіцяли щастя. Здавалося, нікому тут не доведеться голодувати, кожен знайде шлях до божої правди, для цього потрібне лише вміння працювати, пробитися, не втратити свій шанс. Америка уявлялася райським садом, який обробляє і в якому обживається новий Адам.

Ідеальні уявлення про “нового Адама” в новому Едемі, про особисту причетність до творення нового Едему зумовили великою мірою донкіхотівське начало в американському національному характері.

Але санчопансівське начало такою ж мірою притаманне характеру американця, як і донкіхотівське. Суто житейський прагматизм, твереза оцінка власної вигоди в перипетіях повсякденної боротьби за існування, практицизм, винахідливість, вміння “ходити по землі ногами” – це були звичайнісінькі умови виживання в надзвичайно суворому світі, який доводилося освоювати. Тому й виявився таким органічним для американської літератури прийом, так вдало запозичений Брекенріджем у Сервантеса – прийом, що ґрунтується на контрастності і водночас на діалектичній єдності, взаємодоповнювальній природі двох начал, які, на перший погляд, одне одного виключають.

Особливо цікаво функціонує цей прийом там, де відбувається відкриття світу, зокрема з метою (або при умові) утвердження в ньому героями певної моральної норми.

Проілюструємо це трьома прикладами використання прийому парності героїв – на трьох різних етапах розвитку американської літератури.

Одним із найцікавіших та найпоказовіших прикладів “сервантесівського” використання прийому парності героїв в XIX ст. є романи Марка Твена про Тома Сойєра і Гека Фінна. Поставивши собі за мету відтворити картину світу через свідомість дитини (що, до речі, стало художнім відкриттям Твена, до нього в літературі подібних спроб не було), створивши ситуацію, коли природний носій наївної свідомості знайомиться з життям, з Америкою, Марк Твен значною мірою перебував під творчим впливом автора “Дон Кіхота”. В романах це відчувається постійно. Окремі діалоги Тома і Гека часом майже буквально співпадають з бесідами Дон Кіхота і Санчо. Коли Том разом з Геком планує пограбування “каравану багатих арабів та іспанських купців”, він посилається на книжку, яка називається “Дон Кіхот”. Та й у цілому беручи, через обидва романи простежується протиставлення захопленого романтично-фантастичного світосприйняття Тома Сойєра, котрий як Дон Кіхот зачитувався пригодницькими книгами, тверезому погляду на речі Гека Фінна.

Це був надзвичайно цікавий літературний експеримент – дитячий варіант Дон Кіхота і Санчо Панси. Коментатори Твенових творів любили згадувати, що у Гека Фінна був реальний прототип – близький приятель юного Семюеля Клеменса маленький бродяга Том Бленкеншип. Справа, мабуть, не просто в особистому знайомстві. Приятелів у Сема Клеменса було багато, а супутником Тома Сойєра повинен був стати саме Гек Фінн. Визначальним було не відтворення фактів біографії, а вирішення творчого задуму. Головним задумом для Твена було відкриття світу і відкриття Америки. Він знайшов ефективний шлях до його вирішення – через наївну свідомість; відкрив для літератури природного носія наївної свідомості – дитину, підлітка. А Том і Гек – це дві різні сторони однієї і тієї ж наївної свідомості. Для Твена важливою була саме діалектична єдність зовні контрастних персонажів, а шлях до вирішення такого задуму підказував роман Сервантеса.

На зламі XIX і XX ст., на зламі літературних епох ми знову фіксуємо звернення до донкіхотівської традиції. Відкриття світу і Америки, утвердження у світі певної моральної норми активно продовжувалося у творчості Джека Лондона, особливо в його північних оповіданнях. І цікаво зазначити, що в окремих оповіданнях у Джека Лондона немає парних героїв сервантесівського типу. А коли він звернувся до циклу оповідань, своєрідного роману в новелах (“Смок Беллю”), йому знадобилася сервантесівська пара – Смок і Малюк. Показово, що Малюк (лондонівський Санчо Панса) з’являється – як і Санчо у Сервантеса – не на початку оповіді, а згодом, коли автор відчув, що брак такого урівноважувального персонажа робить оповідь однобокою, непевною.

Різноманітні приклади оригінального використання сервантесівського прийому знаходимо в літературі XX ст. Один з найцікавіших, на наш погляд, – це роман “Теофіл Норт” Торнтон Вайлдера.

Таке твердження може здатися дещо несподіваним – адже в центрі роману один герой, щоправда, з явно донкіхотівським потенціалом: у світ роману він входить, щоб творити й утверджувати добро всупереч злу. Але в даному випадку Вайлдер здійснив дуже цікавий експеримент у використанні сервантесівського прийому: він поєднав в одному герої обидва начала – донкіхотівське і санчопансівське. Донкіхотівський комплекс з настановою на творення добра урівноважений у героя роману санчопансівською

тверезістю, практичністю і вмінням твердо стояти ногами на землі. І саме таке щасливе поєднання двох начал дало надзвичайно своєрідного, симпатичного і дуже привабливого героя. Він і зацікавлений спостерігач людської природи та звичаїв, і допитливий пройда, невичерпний фантазер і суворий мораліст, рознощик правди, здорового глузду і трішки чарівник. Якраз поєднання в ньому обох начал робить його розумним, дотепним, освіченим, незалежним і наділяє дивовижною любов'ю до людей. Від Дон Кіхота в ньому – висока моральність, внутрішня чистота, висока духовність. Але крім цього – він ще й шельма, хитрун, елісаго. Він не лише прагне творити добро, він ще й вміє радіти життю, яким би складним і непередбачуваним воно не було. А результатом стала прекрасна, повна доброти казка, яких так мало, на жаль, в літературі ХХ ст.

Отже, можна зробити висновок, що, простежуючи розвиток американської літератури від її початків і до сучасності, помічаємо – як одну із закономірностей цього розвитку – постійне творче прилучення до вічно живої сервантесівської традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Faulkner W. On Privacy the American Dream: What Happened to it. *Harper's Magazine*. Vol. 211: 262 July, 1955. P. 33–38. URL: https://alina_stefanescu.typepad.com/files/on-privacy-by-faulkner-harpers.pdf
2. Heiser M. F. Cervantes in the United States. *Hispanic Review*. Vol. 15. No. 4 (Oct. 1947). P. 409–435.
3. Howells W. D. *My Literary Passions. Criticism and Fiction*. New York : Harper & Brothers Publishers, 1910. 285 p.

**In memory of Viktor Dmytruk,
Associate Professor of the Department of World Literature,
Ivan Franko National University of Lviv**

THE DON QUIXOTE TRADITION IN AMERICAN NOVELS

Viktor Dmytruk

The article by V. Dmytruk (1945–2024), an expert on American literature, a famous translator and Associate Professor of the Department of Word Literature, outlines an essential regularity in the development of American literature – its inclusion into the “everlasting” Cervantesque tradition. The researcher emphasizes the broadness of the topic and, consequently, focuses on one vivid aspect of the said tradition: a character duo introduced by Cervantes and later employed by American novelists. This artistic practice dates back as far as the late 18th century novels (Hugh Henry Breckenridge’s *Modern Chivalry: Containing the Adventures of Captain John Farrago and Teague O’Regan, His Servant*, 1792), novels about Tom Sawyer and Huckleberry Finn by Mark Twain (*The Adventures of Tom Sawyer, Adventure sof Huckleberry Finn*, 1876–1884), Jack London’s short stories (*Smoke Bellew*, 1912), and up to the 20th-century work by Thornton Niven Wilder (*Theophilus North*, 1973). The texts exemplify the differences in the use of character duos by American novelists.

Key words: Cervantesque tradition, novel, character duos, US literature.